

ПРИКАЗИ И БИЉЕШКЕ

РИСТО КОВИЈАНИЋ: „ПОМЕНИ ЦРНОГОРСКИХ ПЛЕМЕНА У КОТОРСКИМ СПОМЕНИЦИМА (XIV—XVI ВИЈЕК)“

— књига II, Титоград 1974. —

Племенско друштво у Црној Гори дуго је предмет рада Риста Ковијанића. Овај научни посленик одавно је запажен по својој акрибности. Његово дјело је обимно, али и врло квалитетно. Карактерише га, поред акрибије, и богатство података, темељи се на изворној грађи, коју је дуго и савјесно испитивао и истраживао. Ковијанић важи за једног од најавторитативних познавалаца архивских фондова богатог Которског архива, чију грађу проучава више деценија.

Повод за овај осврт је најновије дјело Риста Ковијанића **ПОМЕНИ ЦРНОГОРСКИХ ПЛЕМЕНА У КОТОРСКИМ СПОМЕНИЦИМА (XIV — XVI ВИЈЕК) — КЊИГА II**, изашла у издању Историјског института СР Црне Горе 1974. године. Занимљиво је истаћи да се ова књига појављује под истим насловом пуних једанаест година последије прве књиге **ПОМЕНИ ЦРНОГОРСКИХ ПЛЕМЕНА У КОТОРСКИМ СПОМЕНИЦИМА (XIV — XVI ВИЈЕК) — КЊИГА I**, (Титоград 1963). Узрок толиког закашњења је, не само дужи рад аутора на припреману рукописа већ и у чекању да се обезбиједе потребна финансијска средства за штампање ове књиге (рукопис је довршен 21. XI 1969).

Ова књига није само насловом идентична првој књизи, већ и методом ауторовог истраживања, научном обрадом и начином интеретирања грађе.

Рецензенти др Иван Божић и др Славо Милијешковић, врсни научници и познаваоци историје Зете и Црне Горе, помогли су својим

примједбама да аутор побољша свој текст, „чиме је без сумње допринио квалитету овога дјела“.

Нова Ковијанићева књига има 253 странице. Припремајући је, аутор је више година испитивао грађу у Которском архиву, „користећи преко 70 судско-нотарских књига, писаних латинским и италијанским језиком (око 65.000 страна текста)“. Састоји се из XIV поглавља. Свако поглавље посвећено је једном племену; у њему се дају основни подаци о генези племена, предању и писаним документима о постанку племенске организације, насељима, опширнији подаци на основу которских архивских докумената. Подаци се претежно односе на појединце који су разним поводима и у различитим условима боравили у Котору, учествујући на одређени начин у његовом животу и привреди.

У поглављу (I) које носи наслов *Зеџани* (племе), обрађена је област Зете и њени помени у писаним споменицима, сачуваним у Котору, у XIV — XVI вијеку. Уводни дио садржи кратак осврт на предсловенско доба ове области, затим период досељења Словена, стварања државе Дукље, која се од XI вијека почела називати именована Зета, да би тај назив у Немањића доба потпуно преовладао, потискујући ранији. Познато је да се Зета помиње, у неким повељама Немањића и Црнојевића, у ужем (обласном) и ширем (покрајинском) значењу. „У которским писаним споменицима XIV—XVI вијека помиње се мало у ужем, док се у ширем смислу помиње често, било као Зета или Црна Гора“, каже

Ковијанић. Највише помена о Зењанима има од друге половине XIV вијека. На основу тих писаних споменика види се да је Подгорица, као градско насеље, имала највише додира и веза с Котором. Бројни су појединци, Подгоричани, који се сретaju у Котору, излазе пред суд и друге управне органе власти овога града, појављују као трговци или у некој друпој пословној улози. Прије него што ће навести податке о појединцима, аутор нас упознаје са кратком историјом града Подгорице, која се у најстаријим споменицима (писанима) Котора први пут спомиње 1326. године (раније се звала Рибница, а у римско доба ондје је постојао град Бирзиминијум, како стоји у неким римским изворима још од IV вијека). Ту су дати и најбитнији историјски подаци о настанку и другим, сеоским насеља у Зети, и то: Дукље, Лужана, Моммишића, Купуца, Жабљака, Врањине, Врања, Матагужа, Грље и Купелника, као и подаци о појединим становницима ових села који су стизали и боравили у Котору.

Друга глава се односи на племе Мркојевиће, „настањено... у Миркојевићима, који се простиру између Русије, Можуре и мора“, а први помени о њима „јављају се у млетачким изворима, 1409. (Li Marchoe)“, док се први помени о овом племену у Котору срета тек крајем XVI вијека.

ВРАЊИЊАНИ (обрађени у III глави) насељавају област између југозападне обале Скадарског језера, Црмнице и албанске покрајине Анамали. Област се поклапа са старом жупом *Пратратна*, којој се име сачувало у називу мјеста *Паратитште* (дио села Доњих Мурића, поред Скадарског језера). Ковијанић је посебно обрадио Пречисту Крајинску и Шестане, указујући на њихову улогу и значај прије њиховог помена, у историји Зете.

Црмничани (глава IV), племе које насељава Црмницу, у которским споменицима се први пут бележи 30. новембра 1330, да би

се касније доста често спомињали људи из Црмнице у Котору. Пошто се Црмница дијели на седам малих племена: Подгор, Врчели, Дупило, Сопонићи, Глухи До, Бољевићи и Лимљани, Ковијанић је нашао да су ова она на јудрећени начин поменута у писаним документима, било као племена било као насеља.

Љуботињани, (V) који „се међу собом дијеле на два племена — на *Љуботињ*, веће, и *Грађане* (Шишојевиће), много мање племе“, први пут се спомињу у описима Котора 1398. године. Из XV и нарочито XVI вијека има знатно више података и о Љуботињу и Грађанима (Шишојевићима), што омогућава реконструкцију прошлости љуботињског племена.

Цеклињани (Цеклин, Добрско Село и Косијери) заједно са љуботињанима и у оно вријеме сачињавају Ријечку нахију. Постањак племена је доста сложен. Под именом *Љуботињани* први пут се јавља 1485. у повељи Ивана Црнојевића, у којој дарује (подлаже) неке земље Целинском манастиру из атара овог племена. О насељима: Цеклин, Ријека, Ријечани, Добрско Село, Косијери, Воково, улићи, и Арбанаси има више писаних помена у XV и XVI вијеку у Котору, а у XVI вијеку племе *Цеклин* и његова насеља спомињу и турски писани споменици — дефтери.

Племе **Љешњани** (VII) први пут спомиње 1494. године Ђурађ Црнојевић, у једној својој повељи. Ковијанић утврђује да се ово племе први пут јавља у которским писаним документима 1526. године, „и то као село (villa Liessgnani“, а затим наводи низ докумената која се односе на везе људи из појединих села (Љешњани, Градац, Штитари, Прогоновићи и Круси) са Котором.

БЈЕЛОПАВИЋЕ (VIII) као племе први пут помињу дубровачки извори 1411. године. Аутор се прво задржао на краткој историји постанка племена, да би од 1. децембра 1434, кад се први пут помиње њихово име у которским до-

кументима, кроз другу половину XV и читав XVI вијек пратио њихове везе и односе с Котором. Ово племе се од почетка у которским списима почиње као јединствено.

НИКШИЋ (IX) као племе јављају се, умјесто Жупе Онопошт, на самом крају XIV вијека (1399). О њиховом поријеклу писац каже да је доста писано, па зато даје само кратак осврт на генезу племена, позивајући се чак и на још писце који су своје закључке извели на темељу очуваног народног предања. Познато је да се прад Никшић у средњем вијеку називао Онопошт. Под тим именом се у изворима которским „писаним на латинском језику“ спомиње „први пут 1333. године, као *Angasst*, а затим, током XV и XVI вијека у више облика написан: *Nagosta*, *Negosta*, *Anagosta*, *Хоногост*, *Оногост*“. У споменицима писаним ћирилицом прад се од средине XIV вијека пише онако како га је народ називао — **ОНОГОШТ**. Припадао је дукљанској — зетској држави, односно српској немањинској држави, а касније њиме владају: Војиновић, Никола Алтомановић, босански краљ Твртко (1373), војвода Сандаљ Хранић, херцег Стефан и његови синови. Од краја XIV вијека за прад се јавља и име Никшић (1399. споменуто је и у которским изворима). У XV и XVI вијеку у споменицима которским доста често се спомињу оба имена — Онопошт и Никшић. Касније ће се у народу употребљавати оба имена. Архивске податке аутор је саопштио и за град и племе Никшиће, скупно; хронолошким редом, без раздвајања.

ГРАХОВЉАНИ (X), племе, које је, као и Бањани и Пјешивци, постало под специфичним условима, саплемењавањем неродничког становништва, први пут се помињу у документима Дубровачког архива 1413. године. Међутим, Ковијанић је пронашао у Которском архиву документ из 1399. године, у коме се говори о границама овог племена. Изворе о њему груписао је и хронолошки обрадио по насељима: Прахово, Вилдусе, Клобук, и

Риђани. С обзиром на близину Котору, разумљиво је што су помени у писаним документима доста чести и са више података о људима, припадницима праховског племена.

О **Рудињанима (XI)**, насељеним на простору Рудине, (просириу се између Гацка, долине Требишњице, Корјенића, Прахова, Никшићког поља и Полије), у которским судско-нотарским списима има много мање помена, него о осталим племенима. Али за њих је карактеристично да се врло рано помињу у судско-нотарским књигама Котора (први помен 1327), односно у првим сачуваним списима ове врсте.

БАЊАНИ (XII), су се као племе формирали на подручју Рудина. Они су изразит примјер симбиозе словенског, односно српског и илирског становништва (племе Матаруга је попињито и србизирано). Под именом Бањани јављају се у которским изворима средином XV вијека (први поуздан податак је из 1469) и од тада ће се све чешће спомињати појединци из овог племена пред судским и осталим властима Котора. — У которским списима ће се јављати и име Матаруга, старог сточарског поромањеног илирског племена (слично такође илирском племену Шпање), од кога воде поријекло Кријчи, који су насељавали територију високих планина: Дурмитора, Волујака, Голије, Сомине, Пустога Лисца (а по свему судећи и Синајевине, Потарја и средњег Лима). Први помени Матаруга, саопштава Ковијанић, јављају се крајем XIV вијека, „у само два случаја“, и то „са класичним српским именима“, што говори да су већ били славизирани. Помена лица у чијем се именима садржи и појам о матарушком (влашском) поријеклу у которским документима има до краја XV вијека.

ДРОБЊАЦИ (XIII) се у которским изворима помињу први пут крајем XIV вијека. „Тај први документ је веома важан. Открива нам најстарије претке Његошеве, Ђурђа Волутова и његов

сина Херака, родоначелника његушких Хераковића. . .“

Аутор је до појединости објаснио поријекло куће Петровића Ње гоша, илуструјући своја запажања документима и бројним подацима сачуваним у которским списима. Помени о Дробњацима у которским писаним споменицима су врло бројни и за XV вијек, али од 1443. нема их за читавих 150 година, што је сигурно последица турских освајања Дробњака. Али за XVI вијек има релативно доста података о овом племену у турским изворима.

Треба истаћи да је писац у уводном дијелу дао доста података о Дробњацима и из ранијег периода — дукљанско-зетске државе, јер помени о њима су много старији од оних које су сачували которски писани споменици.

Аутор даје и податке о старом поромањеном илироком сточарском племену Кричима, огранку племена Матаруга, јер су они живјели на територији на којој се касније формирало племе Дробњаци. На основу извора и литературе утврдио је да су се Кричи простирали од Сутјеске до Колашина и да је центар њихове „највеће власти био у Пљевљима“. Данашњи Кричак, између Плеваља и Бијелог Поља, свакако је остатак имена овог племена. Пleme се славенизирало, по свему судећи, негдје до краја XIII вијека. Архивски подаци о њима су врло оскудни, а такође и о Матаругама.

„У которским архивским списима с краја XVI вијека“, каже Ковијанић, „нашли смо само два помена Крича, једно особно име и једно презиме /по оцу или завичају/; оба помена из прве половине XIV вијека“. Навео је све податке о ове двије личности /Ларе Кричко и Криче Витомиров/.

На основу которске изворне грађе, коју је савјесно истражио и упоредио са народним предањем у етнографској литератури, затим историјској литератури и подацима из других извора, прије свега из Дубровачког архива — аутор закључује:

„Сви ови помени о становницима Дробњака из XIV, XV и XVI вијека, као и они о становницима Нижкића, Бањана и Рудињана, односе се на Словене, који имају класична словенска имена, а не на поромањене Илире, Матаруге и Криче, зване Влахе, старосједиоце ових планинских крајева“. И даље: „Презимена Матаруга и Кричак не морају означавати и поријекло дотичне особе, јер ако су дошла по завичају, она носе само усломену на старосједиоце који су тамо живјели, и мјесту оставили своје име“.

У поглављу XIV дати су помени о Зети, односно Црној Гори, у ширем смислу. Наиме, овдје су изнесени они подаци који се односе на поједине Зећане, односно Црногорце, за које у которским списима није означено из којег су мјеста или племена. Њих аутор није могао сврстати у племена како је то учинио са осталим личноствима уз чије су помене стајали и подаци о њиховој племенској припадности или мјесту становања.

У уводном дијелу овог поглавља кратко је изложен процес нестанка имена Зете, односно Црне Горе, од првих помена па до њиховог потпуног преовладавања за област, односно покрајину, касније и државу. Прије него се у XI вијеку почело јављати име Зета, назив за ову покрајину био је ДУКЉА (добила име по граду Дукљи) од VII вијека. У титули српских средњовјековних владара употребљава се име ДЮСЛА. Ново име ЗЕТА, умјесто ДУКЉА, први пут се спомиње 1080. године, у облику Zenta (Zevta), код Кекамена (Кекаменост), а названа је по ријеци Зети. Касније ће ово име све више потпискивати ранији назив, мада ће се дуго времена упоредо употребљавати оба као назив обласног и покрајинског значења.

„У которским писаним споменицима XIV и XV вијека Дукља се уопште не помиње као покрајина, него као мјесто, и то, само једном“, каже Ковијанић.

У исто ово вријеме которски писани споменици биљеже име Зета, у покрајинском значењу, у више облика: Genta, Zenta, Centa, Seta, Xeta.

Познато је да се име Црна Гора у покрајини Зети јавља 1296. године, у повељи краља Милутина манастиру Врањани. Тада је то очигледно име уже области, али име Црна Гора у покрајинском смислу први пут срећамо у дубровачким изворима 1376. године, затим у познатом уговору деспота Ђурђа Бранковића и Млечана, склопљеном 1435. године у Смедереву. Ковијанић саопштава податке из којих се види да се у которским документима име Црна Гора јавља у више облика: „Монтенегро 1438, 1496-8, а у облику *Цернагора*, *Царнагора* 1458, 1471. и 1472. године. У XVI вијеку много више употребљава се облик Монтенегро, а знатно мање облик Црна Гора“.

Драгоцјени су подаци које аутор саопштава о династији Балшића, затим о „три Балшића из времена 1334-1432, који се помињу у которским архивским списима“, али није познато да ли „припадају роду династије Балшић“, знатно су бројнији и комплетнији подаци о *Калођурђевићима* (*Ђурашевићима—Црнојевићима*), који се у которским списима јављају од 1331. године (помиње се катун (cauten) Црнојевића сина Калођурђа ((1331) родоначелника Калођурђевића“).

Ковијанић наводи и податке из которског архива који се односе на зетског војводу Алтомана, намјесника деспота Ђурђа Бранковића у Зети. Свега је неколико докумената о војводи Алтоману, али су врло интересантни. „У једном је назван деспотов војвода Албаније, у другом Зете, у трећем Босне.“

У которским споменицима аутор је нашао податке и о Николи Арихилупису, који је обављао дужност канцелара деспота Ђурђа Бранковића. Из података је јасно да је Никола Арихилупис, „свакако грчког поријекла“, био настањен у граду Котору, једно вријеме латин

ски нотар, а од 1423. до 1440. године срећамо га као канцелара српских деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића.

Поред података о овим важним породицама и појединцима, из онога времена (XIV-XVI вијека) у књизи је саопштено доста појединости и о Црногорцима (Зеханима) из разних крајева „за које није означено да су из Зете, односно Црне Горе“. Већина њих је била настањена у Котору или његовој близкој околини. Аутор каже да се познају „унекoliko по именима и презименима, а највише по њиховим везама са завичајем и завичајцима“. Очигледно, ријеч је о људима који су у Котор и његову ширу територију досељени из разних крајева Црне Горе (Зете) због различитих узрока, те пред судским и управним властима не дају податке о свом поријеклу у ужем смислу, већ само о мјестима у којима стално живе. Ковијанић претпоставља да се ради о дошљацима и ускоцима „који су се оклонили од крвне освете, и нијесу казивали одакле су дошли“. Али, по њему, „има и очигледних прогуста нотара“. Такве случајеве аутор није унио у своју књигу.

У овој књизи, за разлику од прве, аутор даје много више цитата из појединих докумената, руковођен чињеницом да „научни истраживач жели и потребује да зна како дотично мјесто, израз назив и име гласи и у оригиналу (како не би морао улагати труд и губити вријеме у тражењу писаног документа)“. И то ову књигу чини веома значајним научним приручником, нужним сваком научном раднику — историчару који се бави проучавањем црногорске историје, посебно њеног племенског друштва.

Интересантно је истаћи да ни у овој, књизи, као ни у првој, нема података о великим племенима Брда: Кучима, Пиперима, Васојевићима, Ровцима, Морачи и др. Вијести о њима очигледно нијесу

допирале до которских власти. Због удаљености ових племена од Котора, од XIV до XVI вијека онамо готово да нема дошљака и ускока са велике територије Брда. Сигурни смо да о њима има помена у XVII и XVIII вијеку, али грађу тог периода у которским споменицима треба тек истраживати. Према процјенама писца. „Наредна књига (III) имала би да обухвати само XVII вијек, јер су архивски извори издешнији“.

Велика је штета што овај наш врхуни познавалац которског писаног споменичког материјала неће бити у могућности да се подухвати даљег рада на овом послу (углавном, како у Поговору истиче, због својих година). За онога ко буде наставио овај за науку изузетно користан и важан посао, остаје да „прегледа 58 судско-нотарских књига из XVII вијека, са 83.500 страна, и 22 књиге, удравно-политичких списа, са 31.500 страна“.

За обраду извора о црногорским племенима за XVIII вијек,

по мишљењу аутора, има много више материјала, па би биле „потребне двије овакве књиге“, нарочито када је у питању политичка историја. Можда би ваљало размислити и о сугестији аутора да се документа „која се односе на Црну Гору XVII и XVIII вијека“ објаве и као архивско грађа. Дакле, прије него се неко од истраживача прихвати настављања започетог посла.

Треба на крају рећи да је за похвалу напор Историјског института СР Црне Горе, који је успио да обезбиједи финансијска средства како би објеле књиге „Племена црногорских племена у которским споменицима“ успледале свјетло дана, и дошле до руке научне, стручне и шире јавности. Историјска наука је заиста добила значајан прилог у овом обимном и квалитетном Ковијанићевом дјелу, а наша култура је тиме постала знатно богатија.

Миомир Дашић

ДР ЂОКО Д. ПЕЈОВИЋ: ПОЛИТИКА ЦРНЕ ГОРЕ У ЗАТАРЈУ И ГОРЊЕМ ПОЛИМЉУ 1878—1912

Историјски институт у Титограду, Титоград 1973.

Историјска расправа др Ђока Пејовића „Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878—1912“ третира политичке односе Црне Горе према подручјима која су у назначеном периоду била саставни дјелови новопазарског и пећког санџака, односно гранични предјели косовског вилајета према Црној Гори. Ова подручја су у то вријеме представљала поприште изукршаних интереса Турске, Аустро-Угарске, Србије и Црне Горе — полигон сукоба агената ових држава.

Сплет неријешених аграрних односа са примјесом јаких остатака феудално-спахијског доба, недостатак политичких слобода и немоћ турских централних власти да ријеше низ економско-друштвених проблема имали су за последицу перманентно немирну ситуацију на

овим подручјима. Косовски вилајет, уз то, представљао је у то вријеме једну од најзаосталијих области европске Турске, подручје са јако израженим класним и професионалним супротностима, што је отварало простор за појачану црногорску пропаганду. То је опет имало за последицу јако изражену тежњу дијела становништва са ових подручја за националним ослобођењем, које би имало и социјални карактер. Отуда овдје често конфликтне ситуације и отпори турским властима, манифестовани кроз исељавање дијела становништва, у виду хајдучије, а често у виду сељачких буна. Укратко речено, национално-ослободилачка борба становништва пор њег Полимља и Затарја, било да се радило о хајдучији или бунуа већег замаха, представљала је у